

TO THE HISTORY OF OLBIA STUDYING
IN THE FIRST THIRD OF THE XIX CENTURY

In the history of study of Olbia the first quarter of the XIX century is rightfully considered to be the key moment: the first plans of the ancient town and its environs were made, the first scientific works on its history were written, dozens of the inscriptions and coin types unknown before were put into scientific circulation. And despite the fact, that the investigations of that time hadn't yet gained strictly scientific character through the lack of development of Russian classical archaeology, which was only making its first steps, still they managed to attract the attention of the educated strata of Russian society, brought up on the ideals of classicism and worshipping the immortal beauty of antiquity.

В. В. Назаров

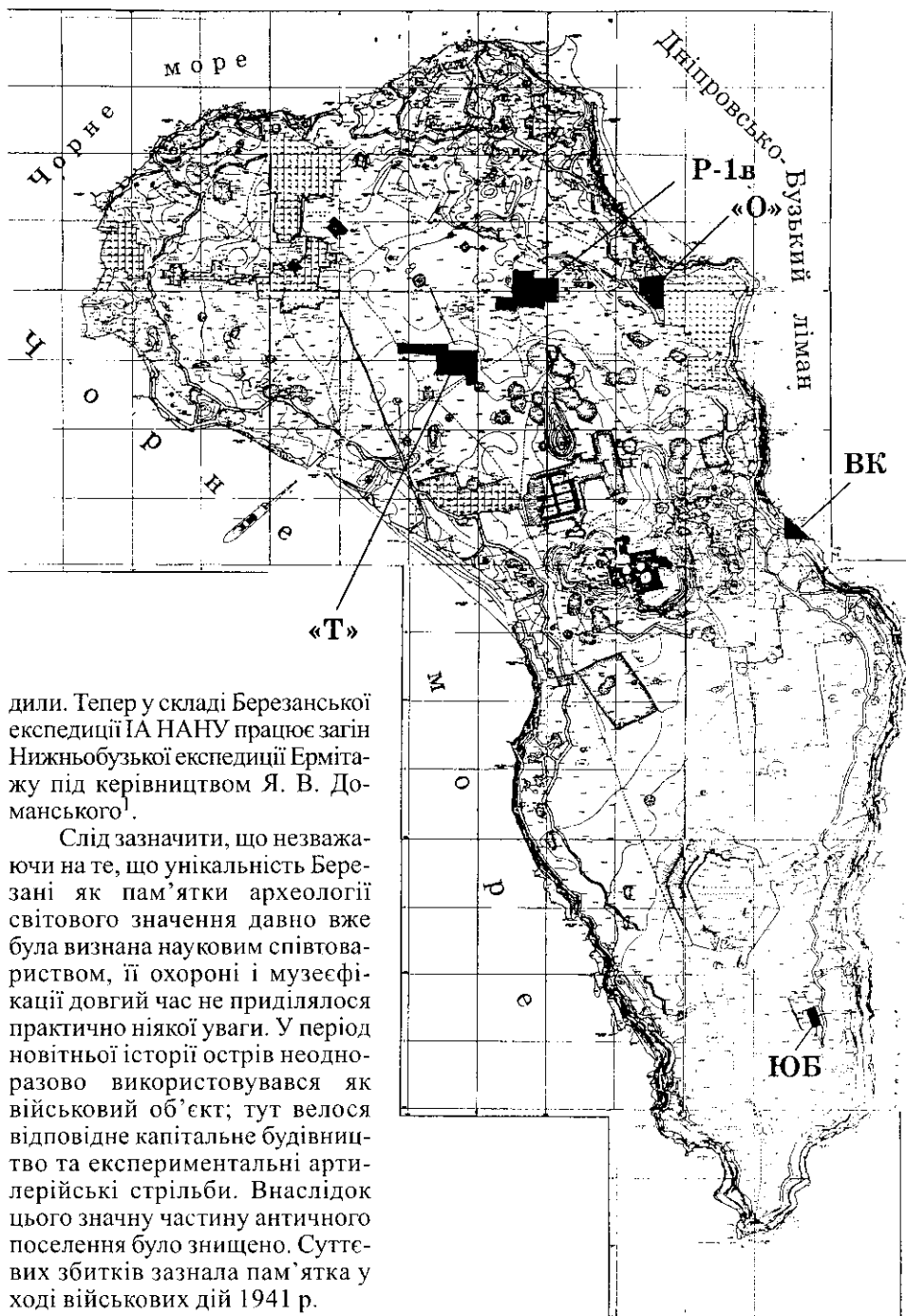
**ОСТРІВ БЕРЕЗАНЬ — ФІЛІЯ ЗАПОВІДНИКА
«ОЛЬВІЯ». ДЕЯКІ ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті наведено основні підсумки археологічних досліджень, що проводилися Березанською експедицією Інституту археології НАН України протягом 1982—2000 рр. Розглянуто перспективні напрями подальших досліджень з урахуванням сучасного статусу острова Березані як філії історико-археологічного заповідника «Ольвія».

Острів Березань, що знаходиться в Чорному морі недалеко від м. Очакова, широко відомий серед археологів-антикознавців. На острові розташовані рештки найдавнішого у Північному Причорномор'ї античного міста Борисфена. Нині територія острова входить до складу історико-археологічного заповідника «Ольвія» (рис. 1).

Вивчення Березанського поселення вкрай важливе у контексті дослідження проблеми грецької колонізації Північного Причорномор'я. Спеціальна наукова література, що присвячена цій пам'ятці, є досить численною — загальний перелік публікацій перевищує 200 найменувань.

Практично початок археологічних досліджень на Березані було покладено розвідувальними розкопками Р. Пренделя у 1884 р. У 1900—1901 рр. херсонський поміщик Г. Л. Скадовський на власні кошти почав розкопки Березанського некрополя, що у той час активно руйнувався грабіжниками. Систематичні розкопки поселення проводилися від 1904 по 1913 рр. під керівництвом професора Новоросійського університету в Одесі Є. Р. фон-Штерна, а надалі — від 1927 по 1947 р.— під керівництвом його учня М. Ф. Болтенка. Від 1960 р. розкопки на Березані проводилися українською експедицією під керівництвом В. В. Лапіна, а від 1961 р. тут паралельно почала працювати експедиція Державного Ермітажу з Ленінграда (К. С. Горбунова, Л. В. Копейкіна). Після смерті Л. В. Копейкіної і В. В. Лапіна в 1981 р. доля експедицій, що вони очолювали, склалася по-різному. Експедиція Державного Ермітажу працювала безупинно від 1982 по 1991 р. під керівництвом спочатку Я. В. Доманського (1982—1990), а наостаннє — С. Л. Соловійова (1991). Експедицію Інституту археології НАН України від 1982 по 1984 р. очолювала С. Н. Мазараті, а від 1988 р. по теперешній час — В. В. Назаров. У період з 1985 по 1987 р. дослідження на Березані українські археологи не прово-

дили. Тепер у складі Березанської експедиції ІА НАНУ працює загін Нижньобузької експедиції Ермітажу під керівництвом Я. В. Доманського.

Слід зазначити, що незважаючи на те, що унікальність Березані як пам'ятки археології світового значення давно вже була визнана науковим співтовариством, її охороні і музеєфікації довгий час не приділялося практично ніякої уваги. У період новітньої історії острів неодноразово використовувався як військовий об'єкт; тут велось відповідне капітальне будівництво та експериментальні артилерійські стрільби. Внаслідок цього значну частину античного поселення було знищено. Суттєвих збитків зазнала пам'ятка у ході військових дій 1941 р.

Негативний вплив мала також відсутність протягом тривалого часу єдиної програми археологічних досліджень. При цьому аж до останнього часу не ставилася задача консервації і музеєфікації відкритих ділянок поселення. У кращому випадку як охоронні заходи можна розглядувати розташування значної частини розкопів уздовж берегової лінії в зоні дії абразії.

Вперше пропозицію про включення острова Березань до складу заповідника «Ольвія» було висловлено в доповіді Я. В. Доманського на засіданні Науково-координаційної ради з проблеми «Ольвія та її округи» у січні 1991 р.². Той же захід запропоновано нами у доповіді на літньому засіданні Ради. При цьому за-

Рис. 1. Острів Березань. Топографічний план

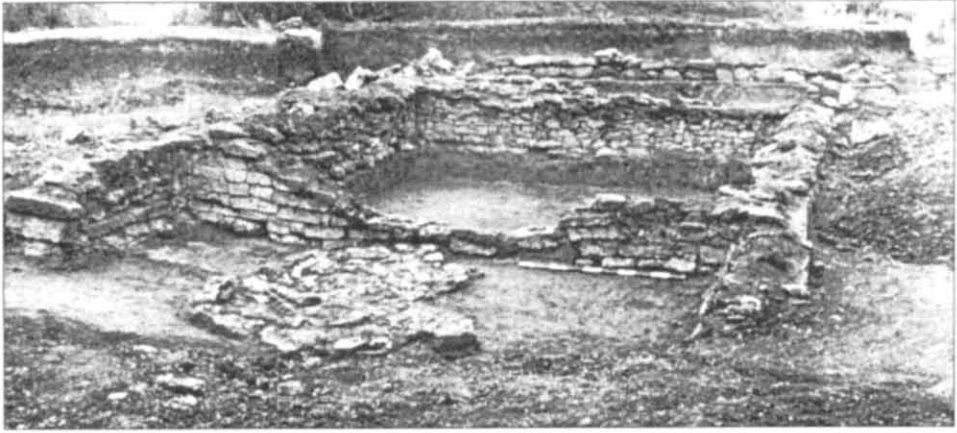

Рис. 2. Ділянка «Т». Храм Афродіти

значалась необхідність ефективного використання острова як об'єкта туризму³. Надалі завдяки зусиллям, що були вжиті співробітниками Інституту археології НАН України і заповідника «Ольвія», було досягнуто позитивне рішення згаданого питання. Відповідно, назріла необхідність перегляду принципового підходу щодо проведення археологічних розкопок на острові. Відтепер під час їх планування слід урахувувати новий статус острова як заповідної території і спрямовувати ці розкопки щонайперше на збереження та музеєфікацію унікальних будівельних решток. Протягом останніх років Березанською експедицією ІА НАН України було здійснено певні кроки у зазначеному напрямі⁴.

Основні завдання, що стояли перед експедицією в період з 1982 по 2000 р., полягали у всебічному археологічному вивченні території острова, що раніше не була досліджена, визначенні меж поселення та функціональної спеціалізації окремих його районів. Відповідно, була розроблена програма комплексних — наземних і підводних — археологічних досліджень, у ході реалізації якої проведено розкопки різних ділянок території острова та обстежено зруйновану морем частину поселення⁵.

Нижче наведено стислу характеристику ділянок, де проводилися вказані дослідження, та викладено у стислій формі основні результати, отримані нашою експедицією протягом двох останніх десятиріч ХХ ст.

Ділянка «Т» (Теменос). Сакральна зона (теменос) Березанського поселення розташована у західній частині острова, приблизно в 100 м від берегового обриву. Донині в процесі розкопок виявлено: кладки стін огорожі священної ділянки, що належать до двох будівельних періодів, монолітний кам'яний вівтар круглої форми⁶ і рештки храму⁷. Датовані відкриті споруди теменоса другою половиною VI — початком V ст. до н. е. Аналогічні вівтарі є на теменосі Аполлона Лікаря в Ольвії. Атрибуція будівлі як храму заснована на характері планування (при цьому зазначимо, що будівельні рештки достатньо добре збереглися). У плані будівля складається з двох частин — пронаоса і наоса. Зовнішні розміри 5,72×4,25 м. Найвірогідніше, що це був храм в антах (рис. 2). На полу всередині наоса храму було знайдено фігурні вази, теракотові статуєтки і їхні уламки, що залягали компактною групою (рис. 3). Цей набір теракот аналогічний тому, що був знайдений у святилищі Афродіти у Мілеті (Зейтинтепе)⁸. Це, на наш погляд, дає змогу припускати, що Березанський храм також був присвячений Афродіті⁹. До речі, серед теракот, що були знайдені поза храмом, але поблизу від нього, є зображення голуба, черепахи та ін., які також пов'язуються з культом Афродіти¹⁰.

Відкриття теменоса важливо не тільки само по собі, а й у контексті завдання вивчення містобудівничої схеми Борисфена і його вигляду у пізньоархаїчну епоху. Давно висловлений Л. В. Копейкіною погляд щодо міського характеру поселення¹¹ одержав ще одне і дуже яскраве підтвердження. Практично сам термін «Березанське поселення» можна розцінювати як остаточно застаріле: всі дані свідчать про те, що це було місто — початковий центр поліса¹².

У вертикальній площині теменос домінував над навколишньою територією. Перепад висот, проте, невеликий — близько 1 м.

На наш погляд, дуже важливим є з'ясування характеру забудови території, пов'язаної зі священною ділянкою. За попередніми даними, його оточували наземні будівлі, але разом з тим тут відомі й синхронні земляночні житла. Поки невідомо, що ж знаходилося на південь від теменоса. Вважається, що десь тут пролягала межа поселення. Відповідь на ці питання, за умови збереження нинішніх темпів розкопок, можна буде отримати вже у найближчі роки.

Ділянка «Р-1в» (Репер перший східний). Ділянка розташована в центральній частині острова. Розкопки тут були початі в 1982 р. і ведуться до цього часу¹³. Найраніші будівельні рештки представлені комплексом ґрунтових споруд (жител і господарчих ям) другої половини VI —

Рис. 3. Теракоти на підлозі храму Афродіти

початку V ст. до н. е. (одна з землянок датується IV ст. до н. е.). Серед досліджуваних землянок особливо цікаві дві. Борт котловану однієї з них укріплений кам'яною кладкою, другої — стіною із сирцевої цегли на кам'яному фундаменті. Зазначимо також відкриття тут ділянки штучної тераси, що існувала в архаїчний час, яку вже у другій половині VI ст. до н. е. було знівельовано. Перепад висот між верхнім і нижнім рівнями тераси 1 м.

Другий хронологічний період в існуванні згаданої ділянки поселення репрезентований рештками наземних будинків V — першої половини IV ст. до н. е. Від них збереглися кам'яні цоколи сирцевих стін, та іноді — трамбована вапнякова підлога. У господарчому приміщенні одного з домів розкрито облицьовану зсередини каменем яму. В центрі другого помешкання того ж дома розташований прямокутний кам'яний вівтар, у конструкції якого був використаний фрагмент кам'яного яркірного штока.

Найпізнішим об'єктом на цій ділянці є рештки прямокутної кам'яної будівлі, що датується першими століттями н. е. Виходячи з планування і досить великих розмірів (11,25×8 м), ця будівля за призначенням була суспільною і, на нашу думку, входила до комплексу святилища Ахілла Понтарха. Під час розкопок тут було знайдено уламки амфор, краснолакового та скляного посуду римського часу, бронзову монету із зображенням профілю імператора Септимія Севера, фрагмент мармурової плитки з присвятним написом на честь Ахілла Понтарха¹⁴.

Ділянка «ВК» (Східний кшиф). Розташована в районі південно-східної межі поселення. Початок дослідження цієї території був положений експедицією Ермітажу ще у 1970 р., коли тут на краї обриву випадково було знайдено відомий «лист Ахіллодора» і тоді ж закладено шурф розмірами 1×1 м¹⁵. У 1992—1993 рр. нашою експедицією тут було проведено додаткові розкопки і виявлено рештки кам'яної будівлі V ст. до н. е.

Ділянка «О» (Основна). Розташована на східному березі острова. Саме тут експедицією під керівництвом В. В. Лапіна велися головні роботи. Відповідно, ділянка тоді одержала назву «Основної».

Від 1991 р. наша експедиція спільно з російськими колегами — Ю. Г. Виноградовим, Я. В. Доманським, К. К. Марченко, Н. С. Бекетовою та ін. — продовжила розкопки на цій ділянці. При цьому було відкрито будівельні рештки, що належать до трьох хронологічних періодів. Це землянки і господарчі ями VI ст. до н. е., кам'яні цоколи стін наземних будинків кінця VI — першої половини V ст. до н. е., а також ями і заглиблення римського часу. Особливий інтерес з числа відкритих тут об'єктів викликає ґрунтовий котлован, де було зафіксовано рештки двох печей для виплавки міді і два заглиблення, призначені, ймовірно, для виробничих відходів. У великій кількості тут було знайдено шматочки деревного вугілля, горілого дерева і 272 злитка міді загальною масою 2,5 кг. Нагадаємо, що раніше, під час розкопок на цій ділянці, що проводилися В. В. Лапіним, було виявлено рештки залізобудівних комплексів. Отже, із значною долею ймовірності можна припускати, що в середині VI ст. до н. е. тут були сконцентровані виробничі комплекси, пов'язані з чорною і кольоровою металургією¹⁶.

Ділянка «ЮБ» («Південна батарея»). У південній частині острова розташовані земляні фортифікаційні споруди XVIII—XIX ст., що в своїй основі були побудовані турками, а в подальшому їх використовувала російська армія. У 1991 і 1995 рр. тут було проведено невеликі розвідувальні розкопки. З'ясувалося, що суцільний культурний шар у південній частині острова відсутній. Було виявлено рештки кам'яних стін будівель, синхронні укріпленням. Відповідно, і нечисленні загалом речові знахідки датуються переважно частиною XVIII—XIX ст.¹⁷. Археологічний матеріал античного часу поданий одиничними дрібними фрагментами амфор та іонійських чаш.

Затоплена частина поселення. Обстеження прилеглої до острова акваторії проводилося в 1984—1985, 1988—1989 і 1996 рр. В основному вдалося визначити північну і північно-західну межі поселення, що зруйновані морем. Вони проходять в 180—250 м від сучасних берегів острова. При цьому крім візуальної розвідки і збірки підйомного матеріалу було зроблено також шурфування донних відкладень. В одному з шурфів у північній ділянці прибережної акваторії виявлений перевідкладений культурний шар римського часу. Зокрема, на глибині 2 м під шаром піску на рівні поверхні материкової скелі було знайдено численні уламки кераміки, у тому числі й великі неокатані уламки амфор, а також кістки тварин. Особливий інтерес викликає знахідка цілої амфори¹⁸, що свідчить про те, що знайдений у шурфі археологічний матеріал знаходився *in situ*, а не був переміщений в ході абразії берега. Зазначена амфора, а також багато інших уламків кераміки, що тут знайдені, датуються римським часом. Отже, за даними підводних розкопок, навіть у римський час рівень моря у цьому районі був нижче сучасного не менше ніж на 2 м, тобто відділення острова від материка сталося пізніше¹⁹.

Скупчення уламків кераміки було виявлено і в районі між Березанню та найближчими ділянками узбережжя на глибині від 2 до 6 м. Тут було обстежено місце, де передбачається наявність у давнину гавані Борисфена. При цьому було знайдено уламки античних амфор, один великий фрагмент середньовічної амфори та примітивний якірь (камінь із пазами для прив'язування мотузки).

Перспектива подальших підводних досліджень пов'язана з необхідністю детального вивчення території затопленої частини поселення, а також із поширенням зони пошукових робіт на більш віддалені ділянки акваторії.

Консервація і реставрація будівельних решток. Залучення території острова Березань до складу заповідника «Ольвія» поставило як одне з першочергових завдання музеєфікації відкритих у ході розкопок ділянок античного міста Борисфена.

З жалем ми змушені констатувати те, що більшість будівельних решток є зруйнованими або цілком знищеними і навіть контури деяких старих розкопів вже не завжди чітко помітні на місцевості. За всю більш ніж 100-літню історію розкопок на острові питання щодо консервації будівельних решток ніколи не ставилося; невизначений статус Березані як історико-археологічної пам'ятки залишався серйозною перешкодою для його охорони. Протягом багатьох років острів цілком безконтрольно експлуатувався як об'єкт туризму, організованого і «дикого». При цьому головним екскурсійним об'єктом був встановлений у 1968 р. на південному краю острова пам'ятник страченим тут керівникам повстання 1905 р. на крейсері «Очаків». Відповідно, було зорієнтовано і проведення робіт з благоустрою

Рис. 4. Фрагмент родосько-іонійської тарілки (ділянка «О»)

території острова. Останні практично ніяк не торкнули античного поселення, і це можна розцінювати як позитивний момент, проте, з іншого боку, нічого не було зроблено для збереження унікальних археологічних об'єктів, що були розкриті в ході розкопок.

Враховуючи це, Березанська експедиція Інституту археології НАН України взяла на себе проведення комплексу робіт з консервації і часткової реставрації решток античних кам'яних споруд, що відкриваються в ході новітніх досліджень. Не вирішуючи проблеми в принципі, це дозволить усе-таки зберегти найбільш важливі об'єкти. Конкретна мета полягає в збереженні надієвельних решток як таких, що виявляються в процесі і розкопок, і реставрації деяких з відкритих раніше, що вже встигли тою чи іншою мірою піддатися руйнації.

При цьому насамперед передбачається реставрувати найбільш презентабельні об'єкти — ті, що мають виняткове наукове й експозиційне значення. Безумовно, на теперешній час такими є залишки кам'яних споруд на ділянках «Т» і «Р-1в». Тут на відносно невеликій території компактно розташовані функціонально різноманітні будівельні рештки, що достатньо добре збереглися і репрезентують різні хронологічні періоди існування Борисфену. Обидві ділянки вдало розміщені щодо оптимального маршруту оглядової екскурсії по острову. Впродовж останніх років співробітниками експедиції було проведено перші роботи з консервації і реставрації об'єктів на ділянці «Теменос»²⁰. Нині територію святилища Афродіти практично цілком підготовлено до експонування. Культурний шар тут знятий «до материка» і поверхню розкопа шляхом засипання відвальним ґрунтом піднято до рівня, що відповідає часу існування теменоса. Рештки храму залишаються прикритими відвальним ґрунтом доти, доки не будуть створені надійні умови для проведення їх консервації.

Створення музейної експозиції. Археологічні матеріали з розкопок 1982—1984 рр. зберігаються в Наукових фондах Інституту археології НАН України, а ті, що походять з розкопок 1989—2000 рр., — у фондах Військово-історичного музею ім. А. В. Суворова у м. Очаків (рис. 4). Нині очаківський музей знаходиться на стадії реконструкції; передбачається його переітрофілювання у краснавчій. У 2000 р. тут на базі археологічної колекції Березанської експедиції було розгорнуто постійно діючу експозицію, що присвячена античному періоду в історії регіону.

Отже, у результаті 13-літнього циклу робіт експедицією отримано нові дані, що істотно доповнюють уявлення про вигляд найдавнішого у Північному Причорномор'ї античного поселення в різноманітні періоди його існування. Вони ж визначають головні напрями подальших досліджень з урахуванням завдання музеефікації території поселення²¹.

Головні зусилля передбачається зосередити на дослідженнях на ділянках «Т» і

«Р-1в». Вони мають скласти основу майбутньої натурної експозиції, що репрезентуватиме частину території давньогрецького міста з житловою та культовою забудовою архаїчного, класичного і римського періодів його існування. У перспективі намічено з'єднання обох ділянок.

Передбачається також подальше проведення розкопок уздовж берегів острова, там, де культурний шар і будівельні рештки активно руйнуються внаслідок дії абразії. Ці дослідження крім наукового мають ще й охоронне значення.

Статус заповідника дає змогу зарезервувати для майбутніх поколінь дослідників Березані значну частину території античного поселення, зокрема у центрі і на півночі острова.

Слід підкреслити давно назрілу необхідність комплексного вивчення Березані як історико-археологічної пам'ятки, на території якої є культурні нашарування й об'єкти, що належать до різних епох і культур. Зокрема, дотепер недостатньо дослідженими залишаються об'єкти епохи середньовіччя, хоча актуальність їх вивчення не викликає сумніву. Першочерговим завданням у цьому зв'язку є публікація вже наявних матеріалів, що значною мірою невідомі широкому колу дослідників. Уважається доречним продовження археологічних досліджень у південній частині острова, на території укріплення XVIII—XIX ст. Цей об'єкт після проведення розкопок і консервації решток кам'яних споруд органічно входить до оглядового екскурсійного маршруту по острову.

Різноманітність компактно розташованих на території невеликого острова історико-археологічних об'єктів надає унікальну можливість створити натурну експозицію, що відображуватиме головні етапи історії півдня України.

¹ Ми не маємо наміру детально коментувати повідомлення, про нібито заборону з боку Академії наук України працювання російським вченим на острові Березань, що потрапило до наукової літератури (Солов'єв С. Л. Новые аспекты истории и археологии античной Березани // Петербургский археологический вестник.— 1994.— 8.— С. 93; Solovyov S.L. Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Greek Colony in the Northern Black Sea // Colloquia Pontica.— 1999.— 4. — P. XIV). Це взагалі не є темою наукової публікації. Проте зауважимо: те, що сталося, було слідством винятково внутрішнього конфлікту серед співробітників експедиції Ермітажу.

² Деманский Я. В. О судьбе древностей острова Березань // Материалы заседаний Координационного совета «Ольвия и ее сельская округа» в 1991 г.— Препринт.— Николаев, 1992.— С. 10.

³ Материалы заседаний...— С. 48, 49.

⁴ Назаров В. В. О перспективах археологических исследований на Березани в связи с приданием острову статуса заповедника // Перша обласна наук. краєзнав. конф. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»: Тези доп.— Миколаїв, 1995.— С. 51, 52.

⁵ Попередні публікації див.: Мазарати С. Н. Раскопки древнегреческого поселения на о-ве Березань // Археологические открытия 1982 года.— М., 1984.— С. 289, 290; Мазарати С. Н. Исследования на о. Березань // Археологические открытия 1984 года.— М., 1986.— С. 265; Назаров В. В. Подводные археологические исследования в 1984 году // Проблемы исследования Ольвии. Тез. докл. и сообщений семинара. — Парутино, 1985.— С. 53, 54; Назаров В. В. Итоги и перспективы подводных исследований в районе о-ва Березань // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС. Тез. докл. всесоюз. конф. (Суздаль, 1987). — М., 1987.— С. 181, 182; Назаров В. В. Подводные исследования у о. Березань // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доп. і повідомлень.— К., 1989.— С. 639, 640; Назаров В. В. Исследования на Березани в 1989 г. // Проблемы археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея древностей): Тез. докл. юбил. конф.— Херсон, 1990.— Ч. 2.— С. 81—83; Назаров В. В. Раскопки Березанского поселения // Археологічні дослідження на Україні у 1990 р.— Препринт.— К., 1991.— С. 1; Назаров В. В. Раскопки на Березани в 1991—1992 годах // Археологічні дослідження на Україні 1992 року.— К., 1993.— С. 101—103.— Рис. 43.— С. 184; Назаров В. В. О римском периоде в истории Березанского поселения // Ольвия-200: Междунар. конф., посвящен. 200-летию археол. открытия Ольвии (5—9 сент. 1994 г., с. Парутино): Тез. докл.— Николаев, 1994.— С. 89, 90; Назаров В. В. Темнос Березанского поселения // Матеріали II Миколаїв. обл. краєзн. конф. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження».— Миколаїв, 1997.— Т. 1.— С. 27—29; Назаров В. В. Раскопки на Березани в 1998 г. // Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 рр.— К., 1998.— С. 114; Назаров В. В. Святилище Афродіти в Борисфені // Україна—Греція: історична

спадщина і перспективи співробітництва: Збірник наук. праць міжнар. наук.-практ. конф.— Маріуполь, 1999.— Т. 1.— С. 137, 138; *Назаров В. В.* Работы Березанской экспедиции // Археологичні відкриття в Україні 1998—1999 рр.— Киев, 1999.— С. 127, 128; *Назаров В. В., Отрешко В. М.* Открытие теменоса Березанского поселения // Археологичні відкриття в Україні 1997—1998 рр.— К., 1998.— С. 37, 38; *Назаров В. В., Паньков С. В.* Раскопки на острове Березань в 1994 году // Археологичні дослідження в Україні 1994—1996 років.— К., 2000.— С. 115; *Назаров В. В., Якубов В. Н.* Раскопки на Березани // Археологичні дослідження в Україні 1993 року.— К., 1997.— С. 97, 98; *Доманский Я. В., Марченко К. К., Бекетова Н. С.* Основные результаты работ 1998 г. на острове Березань // Государственный Эрмитаж: Отчетная археологическая сессия за 1998 год: Тез. докл.— СПб., 1999.— С. 14—16; *Доманский Я. В., Бекетова Н. С., Марченко К. К., Попов С. Г., Рогов Е. Я.* Основные результаты работ Березанской (Нижнебугской) античной экспедиции в 1999 г. // Государственный Эрмитаж: Отчетная археологическая сессия за 1999 год: Тез. докл.— СПб., 2000.— С. 15—17; *Nazarov V. V.* Archäologische Untersuchungen auf Berezan' // Zur graeco-skythischen Kunst. Archäologisches Kolloquium. Münster, 24—26 November, 1995.— Münster, 1997.— S. 4—21.

⁶ *Алтар* був виявлений у шурфі 1984 р.; Див.: *Мазарати С. Н.* Исследования на о. Березань // Археологические открытия 1984 г.— С. 265; *Назаров В. В.* Теменос Березанского поселения...— С. 28.

⁷ *Назаров В. В.* Святилище Афродиты в Борисфене // ВДИ.— 2001.— 1.— С. 154—165; *Крыжицкий С. Д.* Храм Афродиты на Березани. Реконструкция.— Там же.— С. 165—175.

⁸ *Graeve V. V.* Milet 1991 // Istanbul Mitteilungen.— 1992.— В. 42— S. 106, 107, taf. 14, 1, 2; taf. 15; *Graeve V. V., Schroder B., Yalcin U.* Milet — Ausgrabungen und Erforschung // Rubin.— 1993.— 1.— S. 7, Abb. 5.

⁹ *Назаров В. В.* Теменос Березанского поселения...— С. 28.

¹⁰ Див.: *Русяева А. С.* Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI—I вв. до н. э.).— Киев, 1982.— С. 140, 141.

¹¹ *Копейкина Л. В.* Особенности развития поселения на о. Березань в архаический период (по результатам раскопок на северо-западном участке) // СА.— 1981.— 1.— С. 208.

¹² *Назаров В. В.* О градостроительстве архаического Борисфена // Боспорский феномен: Колонизация региона. Формирование полисов. Образование государства: Материалы междунар. науч. конф.— СПб., 2001.— Т. 2.— С. 17—21.

¹³ *Мазарати С. Н.* Раскопки древнегреческого поселения на о-ве Березань // Археологические открытия 1984 года.— М., 1986.— С. 289, 290; *Nazarov V. V.* Archäologische Untersuchungen auf Berezan'...— S. 14—20.

¹⁴ *Назаров В. В.* Нова епіграфічна знахідка з Березані // Археологія.—1996.— № 1.— С. 138—140; *Nazarov V. V.* Archäologische Untersuchungen auf Berezan'...— S. 17—19.

¹⁵ *Горбунова К. С.* Березанская экспедиция Государственного Эрмитажа // Археологические открытия 1970 года.— М., 1971.— С. 272, 273.

¹⁶ *Доманский Я. В., Марченко К. К.* Медеплавильная мастерская на о. Березань // VI чтения памяти профессора В. Д. Блаватского. К 100-летию со дня рождения: Тез. докл.— Москва, 1999.— С. 53.

¹⁷ *Якубов В. Н.* Разведочные раскопки турецкой крепости в южной части о. Березань // Тези Першої обл. наук. конф. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження».— Миколаїв, 1995.— С. 59—62.

¹⁸ *Шелов Д. Б.* Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА.— 1978.— 156.— С. 17.

¹⁹ *Nazarov V. V.* The Ancient Landscape of Berezan Island // Landscapes in Flux Central and Eastern Europe in Antiquity. Colloquia Pontica.— 3.— Oxford, 1997.— P. 131—136.

²⁰ *Назаров В. В., Назарова Т. А.* Из опыта консервационно-реставрационных работ на Березани // Археологичні відкриття в Україні 1998—1999 рр.— Киев, 1999.— С. 174—177.

²¹ *Назаров В. В.* О перспективах археологических исследований на Березани в связи с приданием острову статуса заповедника.— С. 51, 52.

Одержано 24.04.2001

ОСТРОВ БЕРЕЗАНЬ — ФИЛИАЛ ЗАПОВЕДНИКА «ОЛЬВИЯ».
НЕКОТОРЫЕ ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье представлены основные результаты археологических исследований, проведенных на острове Березань в период с 1982 по 2000 г. Березанской экспедицией ИА НАН Украины. Работы велись на разных участках территории античного поселения с целью поиска его границ и определения функциональной специализации отдельных районов. Открыт и исследован архаический культовый комплекс — святилище Афродиты, включающий в себя ограду священного участка, алтарь и небольшой антаевый храм. Исследованы остатки жилых построек разных периодов существования поселения, а также остатки каменной постройки римского времени, по-видимому, имевшей функциональную связь со святилищем Ахилла Понтарха. Санкт-Петербургским отрядом, работающим в составе экспедиции, был открыт бронзолитейный комплекс архаического времени.

В результате подводных исследований определены границы разрушенной морем части античного поселения; полученные данные позволяют утверждать, что в первые века н. э. территория Березани еще не была островом.

В связи с включением территории острова Березань в состав историко-археологического заповедника «Ольвия» экспедиция выполняет комплекс консервационно-реставрационных мероприятий с целью создания в дальнейшем натурной экспозиции, представляющей основные этапы существования города Борисфена. Задачи музеефикации территории острова предполагается учитывать при планировании дальнейших археологических исследований.

V. V. Nazarov

ISLAND BEREZAN' AS THE BRANCH OF THE PRESERVE «OLBIA».
SOME RESULTS AND PROSPECTS OF
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS

The article presents the main results of the archaeological investigations, which were held on the island Berezan' from 1982 to 2000 by the Berezan' expedition of IA NASU. The works were held on the different plots of the territory of antique settlement for the purpose of searching of its borders and determination of the functional specialization of the separate districts. At the same time there were opened and investigated the archaic cult complex — Aphrodite's sanctuary, including the fence, which surrounded the sacred plot, the altar and a small antaeon temple. There also were investigated the remnants of dwelling buildings of different periods of the settlement life and the remnants of a stone building of Roman time, which probably had a functional connection with the sanctuary of Achilles Pontarch. Bronze-founding complex of the archaic period was discovered by the Saint-Petersburg detachment of the expedition.

Following the underwater investigations was the determination of the borders of the ruined by the sea part of the antique settlement. The data witness that at the first centuries AD Berezan' wasn't an island.

In connection with the including of the Berezan's territory into the composition of the historico-archaeological preserve "Olbia" the expedition adopted the complex of measures on conservation and restoration, for the purpose of creating of the location exposition, representing the basic life stages of the town of Boristhen. The tasks on museumification of the territory of the island will be taken into consideration during the planning of the further archaeological investigations.